

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ПРО ОДЕРЖАННЯ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ

CONCEPTS AND TYPES OF EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS ON RECEIPT OF ILLEGAL BENEFITS BY AN OFFICIAL

Козак І.А., здобувачка кафедри правоохоронної
та антикорупційної діяльності ПрАТ

«ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

У статті під одержанням неправомірної вигоди запропоновано розуміти отримання (набуття, приймання) службовою особою такої вигоди для себе чи третьої особи за вчинення чи не учинення в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади, покладених на неї організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, або таких, які вона не уповноважена була вчинювати, але до вчинення яких іншими службовими особами могла вжити заходів завдяки своєму службовому становищу. Результати проведеного опитування суддів та правоохоронців підтвердили необхідність встановлення правової природи доказів, оскільки, відсутність серед практичних працівників єдиного усталеного підходу щодо розуміння цієї фундаментальної категорії зумовлює проблеми фіксації факту прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. З урахуванням доктринальних підходів, запропоновано під «доказами у кримінальному провадженні про одержання службовою особою неправомірної вигоди» розуміти єдність фактичних даних, відшуканих, розшуканих, виявлених (встановлених), витребуваних, вилучених, перевірених і оцінених з точки зору належності, допустимості, достовірності й оформлених (закріплених) у відповідній процесуальній формі, та їх процесуальних джерел, яка визнана уповноваженим суб'єктом кримінального провадження. Обґрунтовано, що відповідний підхід до поняття «доказів у кримінальному провадженні» законодавець повинен використати під час вдосконалення ч. 1 ст. 84 Кримінального процесуального кодексу України. Розкрито зміст процесуальних джерел доказів (показання, речові докази, документи та висновки експертів) у кримінальному провадженні про одержання службовою особою неправомірної вигоди. Вказаний перелік є вичерпним і поширювальному тлумаченню не підлягає. Тільки ті відомості, які є у зазначених джерелах, допускається використовувати в кримінальному провадженні як докази. Аргументовано, що відсутність чіткої вказівки у ст. 98 КПК України на необхідність складання постанови про визначення матеріальних об'єктів речовими доказами у кримінальному провадженні й обґрунтування практичними працівниками законності таких постанов згідно із положеннями ст. 110 Кримінального процесуального кодексу України призводить до формування неоднозначної слідчо-судової практики та в цілому ставить під сумнів ефективність кримінального процесуального доказування. Для вирішення означеної проблематики запропоновано зміни та доповнення до ст. 98 Кримінального процесуального кодексу України.

Ключові слова: неправомірні вигоди, службова особа, доказування, докази, речові докази, кримінальне провадження, досудове розслідування.

In the article, it is proposed to understand the receipt (acquisition, acceptance) of such a benefit by an official for himself or a third party for committing or not committing any action in the interests of the person who offers, promises or provides an illegal benefit, or in the interests of a third party. With the use of the power granted to her, the organizational-administrative or administrative-economic functions entrusted to her, or those that she was not authorized to perform, but before the performance of which she could take measures by other officials due to her official position. The results of the conducted survey of judges and law enforcement officers confirmed the need to establish the legal nature of the evidence, since the lack of a single, established approach to understanding this fundamental category among practical workers leads to problems in recording the fact of acceptance of an offer, promise or receipt of an illegal benefit by an official. Taking into account doctrinal approaches, it is suggested that "evidence in criminal proceedings on the receipt of an illegal benefit by an official" should be understood as the unity of factual data, found, sought, discovered (established), demanded, removed, checked and evaluated from the point of view of propriety, admissibility, authenticity and formalized (fixed) in the appropriate procedural form, and their procedural sources, which is recognized by the authorized subject of criminal proceedings. It is substantiated that the legislator should use the appropriate approach to the concept of "evidence in criminal proceedings" during the improvement of Part 1 of Art. 84 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. The content of the procedural sources of evidence (testimony, physical evidence, documents and experts' conclusions) in the criminal proceedings on the receiving of an illegal benefit by an official is revealed. The specified list is exhaustive and is not subject to extensive interpretation. Only the information contained in the specified sources may be used as evidence in criminal proceedings. It is argued that the absence of a clear indication in Art. 98 of the Criminal Procedure Code of Ukraine on the necessity of drawing up a resolution on the identification of material objects as material evidence in criminal proceedings and substantiation by practical workers of the legality of such resolutions in accordance with the provisions of Art. 110 of the Criminal Procedure Code of Ukraine leads to the formation of ambiguous investigative and judicial practice and in general calls into question the effectiveness of criminal procedural evidence. In order to solve this problem, changes and additions to Art. 98 of the Criminal Procedure Code of Ukraine.

Key words: unlawful benefit, official, proof, evidence, material evidence, criminal proceedings, pre-trial investigation.

Актуальність теми. Відповідно до ст. 19 Конституції України, посадові особи органів державної влади та місцевого самоврядування зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та в спосіб, що передбачені законами держави [1]. Від реалізації такого положення значною мірою залежить належна діяльність державного апарату, функціонування підприємств, установ та організацій усіх форм власності, своєчасне й справедливе розв'язання соціальних проблем, забезпечення реалізації конституційних прав і свобод людини та громадянина, законних інтересів юридичних осіб. На вирішення цих завдань, задекларовані положення Стратегії національної безпеки України (2020 р.) спрямовані на забезпечення ефективного доступу до правосуддя, вдосконалення досудового розслідування кримінальних правопорушень, судового

розгляду кримінальних проваджень та виконання призначених судами покарань.

На підставі теорії доказів у кримінальному процесі, можливо визначити місце доказів у системі засобів кримінального процесуального доказування, з'ясувати їх правову та носеологічну природу, виокремити їх сутнісні ознаки, розкрити функціональне призначення окремих видів доказів у кримінальному процесі та їх значення для потреб досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. У ч. 1 ст. 84 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України передбачив, що доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому КПК України порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що

мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів (ч. 2 ст. 84 КПК України) [2].

М. Є. Шумило зазначає, що, на жаль, у чималій частині сучасних наукових і навчальних джерел поняття доказу описується не як інтегральна юридична цілісність, а лише як одна із її можливих предметних аспектизацій, як одна з багатьох граней феномену доказів (як факт, як інформація, відомості тощо). Такий підхід в методологічному плані видається непродуктивним, бо штучно звужує рамки бачення проблеми, обмежуючи її, наприклад, питаннями змісту, форми і способу отримання процесуальних джерел відомостей про факти, дозволяючи вирішення питання про їхню допустимість. Але в цьому разі зостаються немовби «в тіні» психологічні, гносеологічні, логічні, лінгвістичні складові феномену кримінально-судових доказів [3, с. 96].

Ю. М. Грошевий та С. М. Стахівський справедливо зазначали, що подвійне розуміння поняття доказів суттєво ускладнювало дослідження проблем теорії доказування, пов'язаних з доказами, породжувало помилки використання доказів при обґрунтуванні процесуальних рішень у кримінальній справі [4, с. 84; 5, с. 120]. Натомість, В. Г. Гончарено зазначав, що фактичні дані, які хоча і стосуються предмета кримінального провадження, але отримані не з визначених джерел і не в установленому порядку, юридичного значення не набувають і використовуватися у процесуальному доказуванні не можуть [6, с. 10]. О. В. Баулін, вказує, що процесуальні джерела доказів є процесуальною формою існування і зберігання відомостей про факти як доказів у кримінальному процесі. Без втілення в цю процесуальну форму фактичні дані не мають значення доказу, а порушення процесуальної форми їх залучення до сфери кримінально-процесуального доказування призводить до визнання доказу недопустимим [7, с. 76].

Під доказами В. П. Гмирка, пропонує розуміти сформовані порядком, визначеним законом, і увібрані в приписану ним відповідну процесуальну форму функціонування в доказовому провадженні усні та письмові повідомлення осіб, різні предмети, а також документи [8, с. 12]; будь-які матеріали, надані сторонами суду, обговорених (досліджених) в ньому, й визнаних прийнятними для обґрунтування їхніх позицій по суті розв'язуваних юридичних питань [9, с. 33]. При цьому, на думку дослідника, кримінально-процесуальними доказами мають визнаватися тільки докази, сформовані в результаті судової комунікації учасників головного доказового провадження, в перебігу якої власне здійснюється ... критика і контркритика позицій обвинувачення і захисту: саме вони далі використовуються сторонами і судом для обґрунтування власних процесуальних позицій; будь-які матеріали, надані сторонами суду, обговорених (досліджених) у ньому й визнаних прийнятними для обґрунтування їх позицій по суті розв'язуваних юридичних питань [9, с. 33].

Водночас, М. А. Погорецький пропонує розуміти під доказом у кримінальному провадженні єдність фактичних даних, отриманих та закріплених у відповідній процесуальній формі, а також їх процесуальних джерел, на підставі якої сторони кримінального провадження, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження і підлягають доказуванню, та яка визнана доказом уповноваженими суб'єктами доказування, слідчим суддею та судом [10, с. 15–16]. Ми цілком погоджуємося з позицією вченого, що процесуальні джерела доказів потрібно використовувати в своїй нерозривній єдності з фактичними даними, адже вони співвідносяться між собою як форма та зміст.

Проблематичність отримання доказів, у тому числі й за результатами застосування засобів кримінального

процесуального доказування у досудовому розслідуванні, обумовлена тим, що деякі науковці та практики намагаються відділити фактичні дані від процесуальних джерел доказів, надавши їм самостійного значення, що не відповідає гносеологічній і правовій природі доказів у кримінальному процесі як засобу кримінального процесуального доказування у досудовому розслідуванні. Єдність змісту та форми доказів означає, що фактичні дані як зміст доказу існують не інакше, як у вигляді (або у формі) показань, документів, висновків експерта та речових доказів. При цьому зазначимо, що у разі визнання отриманих фактичних даних, закріплених відповідно до встановленої процесуальної форми й перевірених і оцінених з точки зору належності, допустимості та достатності, доказом уповноваженим суб'єктом кримінального провадження, джерела доказів набувають значення також і процесуальних джерел доказів, і видів доказів, і видів засобів кримінального процесуального доказування.

Відокремлення фактичних даних, які є змістом доказів, від їх процесуальних джерел призводить до того, що окремі вчені висловлюють дискусійні твердження з приводу того, що закріплені у КПК України перелік джерел доказів не є вичерпним [11, с. 24] або ж необґрунтовано вказують, що: вичерпний перелік доказів необхідно скасувати [12]; збереження у новому процесуальному законодавстві джерел, у яких «містяться» докази, ж продовженням законодавчо існуючого анахронізму, породженому формальною теорією доказів [13, с. 131].

Враховуючи вищевикладене, пропонуємо під доказом у кримінальному провадженні про одержання службовою особою неправомірної вигоди розуміти єдність фактичних даних, відшуканих, розшуканих, виявлених (встановлених), витребуваних, вилучених, перевірених і оцінених з точки зору належності, допустимості, достовірності й оформлених (закріплених) у відповідній процесуальній формі, та їх процесуальних джерел, яка визнана уповноваженим суб'єктом кримінального провадження. Пропонуємо такий підхід закріпити і у ч. 1 ст. 84 КПК України.

Класифікація доказів – це розподіл їх на окремі групи і визначення особливостей кожної з таких груп. Вивчення їх особливостей допомагає правильно використовувати докази в процесі розслідування і розгляду кримінальних проваджень у суді. Загальновизнаним є поділ доказів: а) стосовно предмета обвинувачення на обвинувальні та виправдувальні; б) за джерелом формування – на первинні та похідні; в) залежно від відношення до предмета доказування – на прямі та непрямі; г) за механізмом їх формування – на особисті та речові.

Обвинувальними є докази, що обґрунтовують, підтверджують обвинувачення, тобто встановлюють наявність кримінального правопорушення і вчинення його підозрюваним чи обвинуваченим, а також обставини, які обтяжують його відповідальність. До виправдувальних доказів належать ті докази, що спростовують або пом'якшують обвинувачення, – заперечують наявність події кримінального правопорушення та винуватість обвинуваченого, а також встановлюють обставини, що пом'якшують його відповідальність.

Поділ доказів на обвинувальні і виправдувальні відповідає вимогам ч. 2 ст. 9 КПК України про те, що у процесі кримінального провадження з'ясовуються як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдують підозрюваного обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують і обтяжують його покарання.

Відповідно до ч. 2 ст. 84 КПК України видами доказів є: показання, речові докази, документи, висновки експертів. Звернемо увагу на новий і дискусійний вид доказу – електронні докази, які ще не передбачені у КПК України, водночас в умовах інформатизації та діджиталізації вітчизняного кримінального процесу потреба в їх запровадженні вже давно назріла.

Одним із найпоширеніших видів доказів, що використовується суб'єктами доказування у кожному кримінальному провадженні про одержання службовою особою неправомірної вигоди, є показання. Відповідно ч. 1 ст. 95 КПК України, показання – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження.

Згідно з ч. 4 ст. 95 КПК України суд може обґрунтувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання, або отриманих у порядку, передбаченому ст. 225 КПК України.

Слід звернути увагу на те, що законодавець, формулюючи у ст. 98 КПК України правові норми, які регламентують інститут речових доказів, не визначив юридичну підставу використання речових доказів у кримінальному провадженні, якою, на наш погляд, повинна бути виключно постанова, ухвалена слідчим, дізнавачем, прокурором. Варто зазначити, що результати проведеного аналізу наукових джерел свідчать про відсутність єдності думок серед правників щодо наявної законодавчої неузгодженості. Наприклад, Л. М. Лобойко вказує, що «у практиці досудового розслідування, слідчі продовжують складати постанову про визнання предметів речовими доказами і приєднання їх до матеріалів кримінального провадження. Така постанова не передбачена новим КПК України, але була передбачена попереднім. Наявність у матеріалах кримінального провадження постанови про визнання речовим доказом, яка, як і інші постанови слідчого, є обов'язковою до виконання усіма, ставить сторону захисту у невигідне становище і свідчить про існування не виправданого переваги сторони обвинувачення» [14, с. 86].

Проте, В. В. Вапнярчук стверджує, що винесення слідчим чи прокурором постанови про приєднання речового доказу до кримінального провадження не є принциповим, не впливає на висновок щодо допустимості речового доказу, його прийняття все-таки є доцільним. Основним аргументом на користь цієї думки є те, що винесення такої постанови, по суті, як вказує вчений, є констатацією рішення слідчого, прокурора використати ту чи іншу річ як речовий доказ. Адже її огляд (й фіксація цього у відповідному протоколі) та її фотографування не завжди може свідчити про це. Тобто така постанова носить у першу чергу організаційно-розпорядчий характер [15, с. 300–301; 16, с. 127].

О. Ю. Хацуляк вказує на доцільність складання слідчим або прокурором постанови про долучення до провадження речового доказу та пропонує внести доповнення до ч. 3 ст. 98 КПК, де передбачити, що: «Слідчий, прокурор після проведення усіх необхідних дій з матеріальним об'єктом, який має значення для кримінального провадження, виносить постанову про його залучення до провадження як речового доказу» [17, с. 46–48].

Висловлюючи власну думку з цього приводу зазначимо, що не винесення постанови про визнання матеріальних об'єктів речовим доказом у кримінальному провадженні про одержання службовою особою неправомірної вигоди не впливає на допустимість отриманих речових доказів у кримінальному провадженні, оскільки останні формуються за результатами закінчення першого етапу кримінального процесуального доказування, коли уповноважені суб'єкти доказування визнають перевірені й оцінені фактичні дані, що містяться в матеріальних об'єктах, з точки зору їх належності, допустимості та достовірності, речовим доказом у кримінальному провадженні, що, власне, ставить під сумнів тезу про те, що «моментом закінчення формування речового доказу, без прив'язки до стадій кримінального провадження, з урахуванням змісту нормативних положень, закріплених у ст. 94 КПК, треба вважати

момент переконання суб'єкта оцінки (як то слідчого, прокурора, слідчого судді або суду) під час прийняття відповідного процесуального рішення у тому, що конкретний матеріальний об'єкт є належним, допустимим та достовірним доказом» [18, с. 86–87]. Водночас за відсутності відповідної постанови уповноважені суб'єкти кримінального процесуального доказування позбавлені можливості використовувати отримані речові докази у кримінальному провадженні, що зводить нанівець другий етап кримінального процесуального доказування, а також не в змозі перевірити та оцінити відповідну законність і обґрунтованість використання речових доказів у кримінальному провадженні про одержання службовою особою неправомірної вигоди. Тому говорити про виключний організаційно-розпорядчий характер такої постанови є не зовсім правильно. При цьому відсутність чіткої вказівки у ст. 98 КПК України на необхідність складання постанови про визначення матеріальних об'єктів речовими доказами у кримінальному провадженні й обґрунтування практичними працівниками законності таких постанов положеннями ст. 110 КПК України призводить до формування неоднозначної слідчо-судової практики та в цілому ставить під сумнів ефективність кримінального процесуального доказування. Для вирішення означеної проблематики пропонуємо ст. 98 КПК України викласти у наступній редакції:

«Стаття 98. Речові докази

1. Речовими доказами є матеріальні об'єкти, отримані у встановленому законом порядку, які за своїми об'єктивно сформованими ознаками та/або внутрішніми властивостями, місцем, часом виявлення можуть сприяти встановленню наявності чи відсутності обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню.

2. Документи є речовими доказами, якщо вони містять ознаки, зазначені в частині першій цієї статті.

3. Про визнання матеріального об'єкта речовим доказом слідчий, дізнавач, прокурор виносять постанову. Постанова виноситься невідкладно, але не пізніше звернення до слідчого судді з клопотанням про накладення арешту на майно з метою забезпечення збереження речових доказів. Якщо для визнання таких матеріальних об'єктів речовими доказами потрібно призначення експертизи, постанова має бути винесена не пізніше наступного робочого дня після отримання слідчим, дізнавачем, прокурором висновку експерта».

Отже, вказаний перелік процесуальних джерел доказів у кримінальному провадженні про одержання службовою особою неправомірної вигоди є вичерпним і поширювальним тлумаченню не підлягає. Тільки ті відомості, які є у зазначених джерелах, допускається використовувати в кримінальному провадженні як докази.

Можливість безпосередньо чи опосередковано встановлювати обставини, що входять до предмета доказування, надає фактичним даним значення прямого чи непрямого доказу. Прямі докази безпосередньо вказують на обставину, що підлягає доказуванню, або ж на її відсутність. Непрямі (побічні) докази також мають важливе значення, але користуватись ними складніше. Треба, щоб вони були тісно взаємопов'язані, створювали систему доказів, в якій кожний непрямий доказ був би, так би мовити, кільцем нерозривного ланцюга.

Поділ доказів на прямі і непрямі має практичне значення, оскільки використання кожного з них у процесі доказування має свої особливості. Так, при користуванні прямими доказами вирішальне значення має встановлення достовірності того джерела, з якого одержано фактичні дані, які безпосередньо вказують на кримінальне правопорушення і осіб, що його вчинили. Встановивши за допомогою інших доказів достовірність джерела, з якого одержано прямий доказ, можна вважати головний факт доведеним. Більш складним є доказування за допомогою непрямих

доказів. При доказуванні користуватися можна лише тими фактами, які є достовірними. Однак встановлення одного окремого факту не може бути достатнім для висновку про головний факт. Декілька фактів, що використовуються як непрямі докази, можуть бути підставою для висновку про головний факт лише тоді, коли між ними є причинний зв'язок. Правильно вирішити це питання можна лише шляхом оцінки цих доказів у сукупності з іншими зібраними доказами. Сукупність непрямих доказів повинна бути приведена лише до одного єдиного можливого висновку. Якщо непрямі докази вказують на суперечливі факти, це свідчить про недостовірність деяких з них, про те, що окремі з них

не мають причинного зв'язку з головним фактом. Тож в процесі доказування користуватися непрямыми доказами значно важче ніж прямими. Однак це не означає, що непрямі докази менш цінні для встановлення істини. Таким чином, непрямі докази на відміну від прямих дозволяють встановити проміжні факти, на підставі яких встановлюються різні елементи головного факту. Головний факт – це поняття збірне. Воно включає такі елементи предмета доказування, як подія кримінального правопорушення та вчинення його обвинуваченим. Залежно від того, які обставини встановлює той чи інший доказ, він може бути прямим в одному випадку і непрямим у другому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України: від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text>
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: від 13 квіт. 2012 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
3. Шумило М. Є. Поняття «докази» у Кримінальному процесуальному кодексі України : спроба критичного переосмислення ідеології нормативної моделі. *Вісник Верховного Суду України*. 2013. № 2. С. 40–48.
4. Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування : монографія. К., 2005. 272 с.
5. Грошевий Ю. М., Стахівський С. М. Докази і доказування у кримінальному процесі : науково-практичний посібник. 2-е вид., стереотип. К. : КНТ : Фурса С.Я., 2007. 272 с.
6. Гончаренко В. Г. Доказування в кримінальному провадженні : науково-практичний посібник. Акад. адвокатури України. Київ : Прецедент, 2014. 42 с.
7. Баулін О. Поняття доказів у кримінальному процесі. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2017. № 1. С. 75–81.
8. Гмирко В. П. Кримінально-процесуальні докази : поняття, структура, характеристики, класифікація. Конспект проблемної лекції. Дніпропетровськ : Академія митної служби України, 2002. 63 с.
9. Гмирко В. Кримінально-судові докази : юридичне поняття чи дефініція? *Право України*. 2014. № 10. С. 26–33.
10. Погорецький М. Теорія кримінального процесуального доказування: проблемні питання. *Право України*. 2014. № 10. С. 12–25.
11. Іщенко В. М. Протоколи слідчих і судових дій та інші документи як джерела доказів у кримінальному судочинстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Х., 2001. 174 с.
12. Сібільова Н. В. Сучасні проблеми організації та функціонування в Україні судової влади. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук праць. Х., 2005. Вип. 10. С. 79–89.
13. Лобойко Л. М. Реформування кримінально-процесуального законодавства в Україні (2006–2011 роки) : монографія. К. : Істина, 2012. Ч. 1: Загальні положення і досудове провадження. 288 с.
14. Лобойко Л. М. Співвідношення даних досудового розслідування і доказів. *Право України*. 2014. № 10. С. 82–88.
15. Валнярчук В. В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування : монографія. Х. : Юрайт, 2017. 408 с.
16. Валнярчук В. В. Щодо сутності речових доказів та впливу їх специфіки на забезпечення допустимості в кримінальному процесуальному доказуванні. *National law journal : theory and practice*. 2015. № 4. Т. 2. С. 124–128.
17. Хахуцяк О. Ю. Речові докази у новому Кримінальному процесуальному кодексі України. *Адвокат*. 2013. № 6. С. 46–48.
18. Крицька І. О. Речові докази у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 250 с.